

O FONOLOŠKOM SUSTAVU SUVREMENOG STANDARDNOG HRVATSKOSRPSKOG JEZIKA

DALIBOR BROZOVIĆ

A

Prije svega moram reći da još ne postoji sustavna, detaljna i cjelovita fonološka obrada hrvatskosrpskog standardnog jezika — iako mu je u povijesti fonologije davana u raznim fazama izuzetno velika pažnja: dovoljno je da spomenemo njegovu ulogu u radovima Trubeckoga i Romana Jakobsona. Ipak već postoji dovoljan broj pojedinačnih studija što obrađuju konkretne probleme hrvatskosrpske fonologije ili njezine pojedine dijelove,¹ i zato je moguće dati sažet i zaokružen prikaz našega fonološkog sustava.²

Potrebno je prikazati tri osnovna pitanja: inventar hrvatskosrpskih fonema, njihovu distribuciju i razlikovna obilježja s pomoću kojih se identificiraju. Sva su ta tri problema međusobno najuže povezana i ne daju se uopće rješavati izolirano jedan od drugoga. No prije nego što počnemo razmatrati pojedinačna pitanja, htio bih upozoriti na jednu vrlo važnu okolnost. Hrvatskosrpski standardni jezik realizira se u praksi u dvjema varijantama, u hrvatskoj (zagrebačkoj, zapadnoj) i u srpskoj (beogradskoj, istočnoj) varijanti. Taj je jezik, naravno, jedan i jedinstven po onome što jedan jezik čini jezikom, tj. po svojoj fonologiji, morfologiji, tvorbi, sintaksi i osnovnom rječniku, dakle praktički po cijeloj svojoj supstanciji i strukturi. Ali kao standardni jezik, kao jezični instrument za višu, iznadetničku civilizaciju, hrvatskosrpski nema jedinstvene izvanjezične civilizacione nadgradnje, pa se zato njegove varijante razlikuju u civilizacionom rječniku, osobito terminološkom, zatim u detaljima grafije i ortografije i sl. Postoje čak i pojedine razlike u samoj supstanciji i strukturi, ali one se odnose gotovo samo na distribuciju i frekvenciju inače

¹ Podaci u knjizi Ž. Muljačića *Opća fonologija i fonologija suvremenog talijanskog jezika*, Zagreb 1964, noviji u mom radu »Some Remarks on Distinctive Features Especially in Standard Serbo-Croatian«, *To Honor Roman Jakobson*, The Hague — Paris 1967, str. 412—426.

² Ovaj je rad prvi takav prikaz. U teoretskom pogledu zasnovan je prvenstveno na mojoj studiji spomenutoj u op. 1, kao i na nekim radovima koje sam objavio poslije i koje navodim uz pojedine probleme.

zajedničkih elemenata. Varijante moramo strogo dijeliti od pojava dijalekatskog karaktera, koje nisu na standardnom nivou, ali činjenica je ipak da u okviru normalne interferencije između standardnog jezika i dijalekata naše varijante komuniciraju s različitim dijalekatskim jedinicama pa i to ima stanovita utjecaja na njihovu fizionomiju. Prema tome, postoji hrvatskosrpski standardni jezik kao određena supstancija i struktura, ali se realizira kao tekst, kao govor, praktički samo u obliku jedne ili druge varijante, bar u Hrvatskoj s jedne i Srbiji i Crnoj Gori s druge strane, a u Bosni i Hercegovini varijantske su opozicije unekoliko neutralizirane u stanovitoj koegzistenciji, iako prevladavaju osobine srpske varijante, konkretno njezine ijekavske zone, o kojoj će još biti riječi.³

Bilo je potrebno da razjasnimo to pitanje zato što baš u fonologiji imamo jedinu varijantsku razliku izvan civilizacione nadgradnje hrvatskosrpskog standardnog jezika. Radi se u supstanciji o jednom fonemu više ili manje, a to znači zadire i u samu fonološku strukturu. No nevolja je u tome što i taj jedan fonem moramo smatrati fakultativnim, što su moguće različite interpretacije, što sama srpska varijanta nije u tom pogledu jedinstvena i što se, konačno, kada god govorimo o suvremenom hrvatskosrpskom jeziku, ne možemo zadovoljiti samo prikazom stanja u njegovim varijantama, koje su inače praktička realizacija njegove egzistencije, nego moramo obratiti pažnju i na tzv. klasični srpskohrvatski (kako ga zove Antoine Meillet), dakle na jezik Vuka Karadžića (i, još dalje, na hrvatskosrpsku novoštokavsku folklornu koine⁴). Taj oblik hrvatskosrpskoga jezika kodificirali su, uz Karadžića, Đuro Daničić, Tomo Maretić i Ivan Broz.

Problem je naime u fonološkoj vrijednosti većine ijekavskih refleksa hrvatskosrpskoga dugoga jata u ijekavskom izgovoru. Taj se problem očito drugačije postavlja u suvremenoj hrvatskoj varijanti i u klasičnom jeziku, a kako srpska varijanta ima svoju ekavsku i ijekavsku zonu, istočnu i zapadnu (koje se inače ne razlikuju praktički ni u supstanciji ni u strukturi ni u nadgradnji), trebalo bi ga i za nju postavljati, ali to se može mimoći s obzirom na to da je teško moguće kakvo treće rješenje, drugačije i od hrvatske varijante i od klasičnog jezika. Ijekavskoj zoni srpske varijante pripada i jezična praksa u Crnoj Gori, uz neke sitne specifičnosti, ali i nju možemo iz praktičnih razloga ovdje zanemariti, jer je problem ionako veoma

³ Problematiku varijanata hrvatskosrpskog standardnog jezika obradio sam podrobno i na širem općelingvističkom planu u radu „Славянские стандартные языки и сравнительный метод“, Вопросы языкознания, 16 (1967), br. 1, str. 3—33. Tamo je navedena i literatura.

⁴ Taj sam pojam obradio u studiji „Vuk i novoštokavska folklorna Koiné (Prilog tipologiji slavenskih standardnih jezika)“, Slavia 24 (1965), str. 1—27.

komPLICIRAN. Prema tome, operirat ćemo trima veličinama: klasični jezik, hrvatska varijanta, ekavska zona srpske varijante. Morat ćemo ipak posvetiti veću pažnju suvremenom jeziku.

Sastav inventara hrvatskosrpskih fonema standardnog jezika moguće je odrediti na nekoliko načina, kao i u svakom drugom jeziku, a kako postoje različite koncepcije o tome na koji način valja provoditi takve operacije, taj sastav može varirati prema primijenjenim metodama i shvaćanjima. Pojedini su autori iz tih razloga i dobivali različite rezultate. Ovdje se nećemo upuštati u doktrinarne probleme pojedinačnih fonoloških škola, nastojat ćemo prema svojim shvaćanjima i s pomoću što objektivnijih metoda dobiti što realnije rezultate. No autori se u svojim rezultatima razlikuju i po tome što nisu uvijek u istoj mjeri poznavali ukupnost činjenica hrvatskosrpskog standardnog jezika. Iz toga će razloga biti u ovom prikazu također nekoliko razlika u odnosu na druge istraživače, ali mislim da je dovoljno samo upozoriti na to, a nije potrebno da ulazimo u polemiku pa se u faktografskom pogledu nećemo ni osvrtnati na prethodne radove.

Potpun sastav fonemskog inventara moguće je u hrvatskosrpskom standardnom jeziku dobiti samo ako se uz inherentna razlikovna obilježja uzmu u obzir i prozodijska, koja se u nas mogu primijeniti samo na slogotvorne foneme. Prozodijskih obilježja imamo dva — dužinu i uzlazni ton — i njihova primjena gotovo učetverostručava broj slogotvornih fonema. Kako se prozodijska obilježja ne mogu u hrvatskosrpskom jeziku primijeniti na neslogotvorne foneme, nema dugih konsonanata ni sonanata.

I na koncu, potrebna je još jedna napomena. U nekim je slučajevima potrebno razlikovati pojedine sfere hrvatskosrpskog standardnog jezika. Jedne činjenice pripadaju isključivo stilističkoj sferi, druge samo sferi nadgradnje (prvenstveno distribucija fonema u civilizacionom rječniku, ali pojedine se unekoliko tiču i njihova inventara), a treće, najvažnije i najmnogobrojnije, pripadaju sferi normalnoga, običnoga hrvatskosrpskog jezika, onomu što ga karakterizira u odnosu na ostale slavenske jezike. Toj trećoj sferi — nazovimo je komunikacionom — valja posvetiti najveću pažnju.

B

Iz iznesenoga je jasno da se fonemski inventar hrvatskosrpskoga jezika sastoji od dva dijela. U prvome su fonemi kojima fonematski karakter i vrijednost nisu ničim dovedeni u pitanje, u drugome su oni koji su »ugroženi« zbog bilo koje okolnosti iz uvodnih napomena (A). U prvom su dijelu inventara ovi fonemi: /p/, /b/, /f/ (ali niska

frekvencija u komunikacionoj sferi!), /v/, /ʋ/, /d/, /s/, /z/, /k/, /g/, /h/, /ʃ/, /ʒ/, /m/, /n/, /l/, /r/, /i/, /u/, /e/, /o/ i /a/. Drugom dijelu pripadaju /c/, /č/, /ʒ/, /č/, /ʒ/, /n/, /l/, /r/, i /j/. Uz te foneme morat ćemo obraditi i ulogu glasa [ʒ], koji ne smatram fonemom. Osim toga, istomu nizu pripada i fonem koji ću iz metodoloških i tehničkih razloga označiti digramom /ȳe/, na prosto zato što taj grafički oblik ne sugerira ništa što bi moglo prejudicirati fonološku prirodu dotičnoga fonema.⁵ Radi se naime o veoma specifičnom fenomenu najčešćeg refleksa hrvatskosrpskoga dugog jata u hrvatskoj varijanti (D).

Prije nego što počnemo analizirati izneseni niz »ugroženih« fonema, dodat ću još dva objašnjenja. Pedantno prikazivanje činjenica zahtijevalo bi da se u prvom dijelu nađu zajedno /i/ i /r/, a u drugome /j/ i /r/, ali hrvatskosrpski jezični osjećaj, zasnovan na stvarnoj distribuciji i frekvenciji tih fonema, opire se takvu tretmanu. I drugo, što se tiče fonetske prirode pojedinih fonema, potrebno je spomenuti da se hrvatskosrpsko /h/ rijetko izgovara kao bezvučni velarni spirant [x], najčešća je realizacija bezvučni laringalni spirant, koji ne smijemo zamjenjivati s njegovim zvučnim parom iz nekih drugih slavenskih jezika (/h/ u češkom, slovačkom, parnjolužičkom, ukrajinskom). Hrvatskosrpsko /h/ može u sandhiju biti i zvučno (bilo velarno ili laringalno), ali to nema fonološke važnosti. Što se tiče fonetske vrijednosti /j/, ona najčešće odgovara »neslogotvornom« vokalu, a rijetko je to spirant [j] (prilično često, ipak, npr. u riječima tipa jūg).

Analizu distinktivnih obilježja dat ćemo poslije, ali matricu identifikacije, zasnovanu na njima, moramo donijeti odmah jer nam je potrebna radi razmatranja samoga inventara.⁶ Razumije se da fonemi /r/, /i/, /u/, /ȳe/, /c/, /o/, /a/ predstavljaju ovdje sve svoje prozodijske mogućnosti, jer je ova matrica samo fragment koji prikazuje identifikaciju prema inherentnim distinktivnim obilježjima.

⁵ Grafem *y* za oznaku reduciranog i neslogotvornog člana toga diftonga izabrao sam zato što je u mnogim grafijama (najduže u nizozemskoj) služio kao ekvivalent za *ij*, dakle za grafemsku sekvencu koja mu i jest formalni pandan u standardnoj hrvatskoj latinici. Osim toga želio sam označiti da ispred /ȳe/ ne dolazi nikada do jotovanja (kao ispred refleksa kratkog ili sekundarno dugog jata: /l̥jeto/. gen. pl. /l̥jētā/, /n̥jega/, gen. pl. /n̥jēgā/), a u nekim slavenskim grafijama (češka, slovačka) *y* ima isključivo tu funkciju, jer mu je i fonetska vrijednost inače identična sa *i*. I konačno, *y* s dijerezom nije zasad u slavistici ni na koji način iskorišten — slobodan je dakle za bilo koju službu.

⁶ Općeteoretsko obrazloženje svojih pogleda na distinktivna obilježja dao sam u radu spomenutom u op. 1, zatim u referatu na Simpoziju za 25. obljetnicu smrti Trubeckoga, Beč 1963. (»Vom Begriff der Richtung bei den phonologischen Oppositionen (Über die phonologische Individualität des Reflexes des langen Jat im Standardijekavischen)«, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 11 (1964), str. 141—147) i u prilogu na Bečkom fonološkom kongresu 1966. (»Henrik Birnbaum: Syntagmatische und paradigmatische Phonologie«, u tisku u materijalima Kongresa).

D. BROZOVIĆ

	p	b	f	v	t	d	c	s	z	k	g	h	č	š	ž	š	ž	ž	m	n	ɲ	l	l̥	r	r̥	l̥	l̥	u	ɥ	e	o	a	n
1. SUMNI	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2. VOKALSKI																																	
3. KOMPAKтни	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	-								
4. DIFUZNI																																	
5. AKUTNI	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+														
6. NAZALNI																			+	+	+	-	-	-	-								
7. KONTINUIRANI	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	+	+				+	+	-	-								
8. ZVUČNI	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-																
9. STRIDENTNI					-	-	+						-	-	+	+																	
10. NAPETI																										-	+						
	I				II					III			IV					V			VI		VII										

Fonemi su predstavljeni u sedam razreda radi lakše orijentacije. Primijenjeni znakovi uzeti su iz fonetskih, tehničkih i metodoloških razloga, inače se u standardnoj hrvatskosrpskoj latiničkoj grafiji upotrebljavaju *č* (= *č̣*), *dž* (= *ẓ̌*; u grafiji JAZU *ĝ*), *nj* (= *ɲ̣*; u grafiji JAZU *ñ*), *lj* (= *l̥j*; u grafiji JAZU isto), *j* (= *i*). Fonem /r/ predstavljen je u standardnoj grafiji istim znakom kao i /r̥/, a /ɥe/ je predstavljen grafemskom sekvencom *ije*, koja ima — ili može imati — različite vrijednosti (D).

C

Fonematska vrijednost stridentnih afrikata nije u hrvatskosrpskom jeziku stabilna, ali ipak mislim da ne može biti sumnje o tome da li one zauzimaju mjesto u inventaru hrvatskosrpskih fonema. S obzirom na prilično slobodnu distribuciju fonema u našem jeziku nije potrebno tražiti na paradigmatskoj osi apsolutno minimalne parove *ceteris paribus*, dovoljno ih je utvrditi i na fragmentima (npr. da nemamo para *ceteris paribus* kao *kōsa* vs. *kōza*, dovoljan bi bio i par *ōsa* vs. *kōza*). Ali nevolja je u tome što za opoziciju stridentnih afrikata /c, č, ž/ prema fonemskim sekvencama /ts, tš, dž/ nema ni takvih opozicionih parova, izuzmemo li primjere u kojima kroz spomenute sekvence prolazi morfemska granica, npr. *ot-šētati* («odšetati») vs. *očēpiti*, ili *pod-župan je nad-živio županu* vs. *na žak*, pa čak i prividni minimalni par *pāt-skā* (:pat, npr. patska pozicija u šahu) vs. *pāckā*

(3. l. sg. prez. od *packati*). Iako se ne može nijekati svaka vrijednost opozicija opterećenih takvim morfemskim granicama (*allegro*-artikulacije, dekompozicije i desemantizacije, i sl.), ipak mislim da je za fonematski karakter /c, č, ʒ/ najvažniji argument na sintagmatskoj osi. Pravila hrvatskosrpske distribucije ne dopuštaju sekvencā okluziv + frikativ na koncu riječi (riječi kao *koks* i sl. pripadaju isključivo stilističkoj sferi ili sferi jezične nadgradnje, a po podrijetlu su beziznimno tuđice ili, rijetko, onomatopeizmi), ali riječi tipa *otac* ili *kotač* imaju veoma visoku frekvenciju u komunikacionoj sferi. Takvih primjera nema doduše za -ʒ, jer se /ʒ/ najčešće javlja u tuđicama (prvenstveno u orijentalizmima, u novije doba u anglizmima), a u domaćim riječima samo kao rezultat asimilacije /č/ (npr. *sržba*), ali to nisu odlučni momenti pa su potvrde kao orijentalizam *haž* sasvim dovoljne. Usputno bih dodao da se često potcjenjuje fonetska razlika između sekvencā dental + (šuštavi ili piskavi) sibilant s jedne strane i stridentnih afrikata s druge. Zato se u fonetskim transkripcijama hrvatskosrpskih tekstova često neopravdano identificiraju ti fenomeni.

Glas [ʒ] postoji u standardnom hrvatskosrpskom samo kao zvučna poziciona varijanta fonema /c/, i to u *sandhiju*, prvenstveno uz enklitike, npr. »lovac_u bi ga ubio, ali zec_u ga je prevario«, što valja izgovarati ʒb, ʒg. Inače se može pojaviti samo kao *allegro*-forma na morfemskoj granici, npr. *nad-zor*, pa je samo fakultativna realizacija fonemske sekvence /dz/. U literaturi se spominjao pseudominimalni par /oʒvřčati/ («odzvřčati», dovršiti »zvřčanje») vs. /ocvřčati/ («otcvřčati», dovršiti »cvřčanje»). Ta je teza neprihvatljiva jer je ortoepski standard prvoga primjera *odzvřčati* pa se [ʒ] može javiti samo kao *allegro*-forma, dakle fakultativna realizacija, koju ortoepija može samo tolerirati, a ortoepski oblik drugoga primjera prilično je problematičan: *ocvřčati*, *ocvřčati*, *otcvřčati*. To je jedno od zamršenih i nejasnih pitanja hrvatskosrpske ortoepije, i na nj se još moramo vratiti pri razmatranju pravila distribucije. Ali u svakom slučaju, čak i da se ne radi o morfemskoj granici, i da se ne radi samo o *allegro*-formi, već sam bizarni karakter riječi koje su u pitanju diskvalificirao bi fonematsku vrijednost [ʒ] (rijetki i pomalo artificijelni onomatopeizmi, koji bi u najboljem slučaju mogli potvrditi kakav tzv. marginalni fonem).

Nestridentne («blage») afrikate /č, ʒ/ ugrožene su na drugi način nego stridentne. Tu ne dolazi u obzir njihova interpretacija kao sekvencā okluziv + frikativ, jer su one u fonetskom smislu [d' + ž] i [t' + š], a glasova [t'] i [d'] u našem jeziku uopće nema, dok su [š] i [ž] samo pozicione varijante /š/ i /ž/, tj. /lišće, grožđe/ = [lišće, grožđe]. Ovdje bih mogao dodati da ni kod stridentnih kompaktnih afrikata /č, ʒ/ dentalni element nije fonetski identičan slobodnima /t, d/, tj. u tim su afrikatama zapravo kakuminalni, cerebralni dentali, ali

oni bi se mogli interpretirati kao pozicione varijante ispred /š, ž/, koji su, naravno, redundantno stridentni.

Mnogo su opasnija dva druga momenta: mogućnost interpretacije /ć, ž/ kao realizacija bifonematskih sekvenca /tj, dj/ i, još više, slabost opozicija /ć/ vs. /č/, /ž/ vs. /š/. Prva je »opasnost« ograničena samo na ekavsku verziju srpske varijante, jer u njoj praktički i nema sekvenci /tj/, /dj/, izuzev poziciju na morfemskim granicama (*nadžačati* i sl.). Ipak i tu sfera nadgradnje daje dovoljno primjera tipa *adjektiv*. Slična je situacija bila i u početku razvoja ijekavske verzije srpske varijante (početak Karadžićeva rada), kada su sve sekvence *tje, dje*, nastale od kratkih slogova s jatom, glasile *će, že*. U današnjoj ijekavštini sekvence *tje, dje* od kratkoga jata postoje (*polijeće* vs. *poletje* i sl.) pa se taj problem i ne postavlja, a u hrvatskoj varijanti nije se nikada ni mogao postavljati. No osim svega toga već sama pravila distribucije osiguravaju fonematski karakter /ć, ž/, jer su nezamišljive dočetne sekvence -Cj, pa prema tome ni /-tj/, /-dj/. Suvim je pak drugačija situacija što se tiče slabosti opozicija /ć/ vs. /č/, /ž/ vs. /š/. U razgovornom jeziku, osobito na terenu hrvatske varijante, likvidacija tih pozicija jedan je od najčešćih supstandardizama. Fonetski je nasljednik obaju parova jedna srednja realizacija, za koju je u slavistici uobičajena transkripcija s pomoću »trorogih« znakova č, ž. Spomenuta likvidacija jednoga para opozicija i prema tome smanjenje inventara za dva fonema rezultira iz unutarnjih tendencija u sustavu hrvatskosrpskog standardnog jezika. S jedne strane tu se oslobađa jedna funkcija razlikovnog obilježja stridentnosti — stridentnost »trorogih« afrikata samo je redundantna, a ujedno i oslabljena⁷ — a osim toga sama je ta opozicija bazirana na suviše maloj fonetskoj podlozi. Ujedno je i funkcionalno opterećenje te opozicije jedno od najnezaposlenijih u našem fonološkom sustavu: rijetki su naime primjeri kao što bi bio natpis pod kakvim aktom »Spavačica bez spavačice«. I na koncu, ne može se zaboraviti ni utjecaj mnogobrojnih dijalekata u kojima je spomenuta opozicija već odavno ili tek nedavno likvidirana. Ali bez obzira na sve to, ovdje se radi samo o tendenciji koja ugrožava ortoepsku normu, a ne radi se o činjenici i zato se navedena četiri fonema o kojima je riječ moraju tretirati kao i svi ostali hrvatskosrpski fonemi.⁸

⁷ Njihova redundantna stridentnost obično je manja od redundantne stridentnosti /š/ i /ž/. No osobito je važno što [ć] i [ž] nisu redundantno dijezni kao /ć/ i /ž/, jer je to jedan od razloga zašto mi »troroge« afrikate doživljavamo kao »tvrde«. Prema tome, neće biti da je mjerodavan dentalni element.

⁸ D. Brozović—Z. Vlince, »O nekim značajkama, funkcijama i pravima književnog jezika«, *Zadarska revija* 9 (1960), str. 56—64. Između talijanskih i hrvatskosrpskih afrikata postoje specifične tipološke paralele, koje sam iznio u radu »Sull' inventario dei fonemi serbocroati e i loro tratti d'intintivi«, *Die Welt der Slaven*, 12 (1967), Heft 2, str. 161—172.

Fonološki status /ŋ/ i /ʃ/ može doći u pitanje samo ako priznajemo /i/ kao fonem, ne kao varijantu /i/. Kako smatram da je to ispravno, o čemu poslije, moramo razmotriti mogu li se /ʃ/ i /ŋ/ tretirati kao sekvence /lj/, /nj/, odnosno kao njihove normalne realizacije, dakle kao obavezne monofonske varijante bifonematskih sekvenca. Taj se stav ne bi mogao braniti bez obzira što u standardnom jeziku imamo samo nekoliko evropeizama sa sekvencama /ni/, npr. *injekcija*, *konjugacija*, *konjunktura*, koji se, uostalom, u *allegro*-tempu također izgovaraju s *ŋ*, a i sekvenca /lj/ moguća je u preciznom izgovoru tudice /milē, miljē/ (drugo su riječi *miļe*, pl. od »milja«, i *miļe*). No to nisu odlučni argumenti — bitno je da je nezamišljiva dočetna sekvenca -Cj, kako je već izneseno.

Problemi fonološkog statusa opozicija /r/ vs. /r/ i /i/ vs. /i/ znatno su teži od dosada razmatranih. Odmah želim naglasiti da temelj tih opozicija ne može biti tzv. slogotvornost, jer je ona kao pojava izvan fonematskog nivoa, upravo iznad njega, i pripada fonologiji sloga.

U standardnom hrvatskosrpskom jeziku nema mogućnosti za /r/ između dva suglasnika, ili na početku riječi ispred suglasnika, ili na koncu riječi iza suglasnika; u svim je tim situacijama moguć samo fonem /r/: *prst*, *rzati*, *satr* (2/3 l. sg. aorista od *satrŋi*). To znači da nema slučajeva kao što je često eksploatirani staročeški primjer opozicije /brdu/ (dat. od *brdo*) vs. /brdu/ (1. l. sg., »lutam«). Jedina situacija u kojoj je u hrvatskosrpskom dopušteno i /r/ i /r/, uz složene riječi s morfemskom granicom tipa /zā-rzati, za-ržati, po-řvati se, i sl.), jest pozicija ispred /o/. Nakon prijelaza nekadanjega /l/ na koncu sloga u /o/ pojavila se ta mogućnost, i ona je dopustila fonologizaciju /r/, koji je dotada bio samo poziciona varijanta fonema /r/, isto onako kao što je [l], zajedno s [l], samo poziciona varijanta fonema /l/ (samo u tudicama tipa *artikli*), ili kao što je to i s [r] i s [l] u standardnom makedonskom i danas, više-manje u istim i sličnim riječima i oblicima kao u hrvatskosrpskome.⁹

Sumnja u fonološku vrijednost /r/ opravdana je zato što je tu vrijednost prilično teško opravdati. Sekvenca V + r + C moguća je samo iza prefiksa *za-*, *po-*, *do-* i sl., kao u već navedenim primjerima složenih glagola, a morfemska granica obezvređuje u velikoj mjeri takve argumente. U primjerima kao *groce* (< *grlce*) nije moguć neslogotvorni izgovor, ali prozodijski faktor omogućuje automatsku distribuciju, jer naglasak regulira hoće li biti *r* ili *r*. To isto vrijedi i za primjere kao /třo/ (l-particip od *trŋi*) vs. /tro-/ (npr. u *trostruk*). To bi sve govorilo za komplementarnu distribuciju. S druge strane, u

⁹ Makedonski sustav obradio sam u prilogu za Bečki fonološki kongres 1966. (op. 6) i u radu »Broj i sustav makedonskih fonema i interpretacija njihovih razlikovnih obilježja«, *Makedonski jazik* (u tisku).

primjerima kao *umro* izgovor je fakultativno slogotvoran, ortoepski standard dopušta i *ũmro* i *ũmro*, s time da je druga verzija u suvremenom standardnom jeziku čak i znatno češća, bar u tom primjeru. Tu dakle nemamo prozodijski faktor kao automatski regulator, ali fakultativnost i niska frekvencija slogotvornoga izgovora, na prvi pogled, znatno smanjuju vrijednost primjera tipa *umro*. No stvari ipak stoje nešto drukčije. U prvom redu, bitno je da se ne može s v a k a sekvenca *ro* realizirati kao *ro*, npr. *brod* ili *reb-ro*, gdje *ro* nije postalo od *r/*, m o r a j u biti izgovoreni s neslogotvornim *r*. Budući da nema strukturalnog kriterija koji bi nam kazao kada se ispred /o/ mora izgovarati /r/, a kada može stajati i /r/ i /r/, moramo priznati fonološku vrijednost za /r/ bar za nenaglašene pozicije. Istina jest da je ta opozicija fakultativna, jer se u njoj uvijek može umjesto /r/ izgovoriti /r/, ali to je ipak samo fakultativna realizacija samostalnoga fonema. Opozicija je doduše jednosmjerna, tj. funkcioniра apsolutno samo u obliku /r/ vs. /r/, a samo fakultativno u obliku /r/ vs. /r/, ali ipak je opozicija.¹⁰ Osim toga, ima primjera u kojima je, za razliku od *umro*, slogotvorni izgovor u suvremenom standardnom jeziku češći. Tako je u participu /istro/ neslogotvorni izgovor znatno rjeđi od slogotvornoga (usp. npr. idiomatski izričaj »Istro mu je nos!«). U supstandardu je u takvim slučajevima čest prijelaz /ro/ u /rō/, ali ortoepija ne može priznati takva kompenzativnog duženja jer to nije slučaj analogan kontrakciji -ao, npr. *pisao* > *pisō*, koju kontrakciju, uostalom, norma priznaje samo u stilističkoj sferi, prvenstveno kao poetizam. Osim toga, u tom konkretnom primjeru imamo i pravi minimalni par /istro/ (l-part. od *istri*) vs. /istro/ (voc. od *Istra*). Radi lakšega tehničkoga razlikovanja jednosmjernih opozicija od dvosmjernih, tj. potpunih, može se umjesto uobičajenog tehničkoga znaka za *versus*, tj. ~, upotrebljavati -, npr. /istro/ - /istro/ (čitaj: opozicija je apsolutna u smjeru drugi član vs. prvi, fakultativna u smjeru prvi vs. drugi).

Opozicija /j/ vs. /i/ veoma je slična karaktera, razlika je u tome što je frekvencija »slogotvornoga« i »neslogotvornoga« fonema upravo obratna, što je neutralizacionih položaja znatno manje i što sama opozicija nije jednosmjerna. Njezin karakter najbolje se može vidjeti iz primjera kao /kōkoši/, /kokōšij/, /prōšij/, /lōšij/, ili pak, uključujući i sferu nadgradnje, /mij/ (dat. od *Mija*), /mij/ (dat. od *Mija*, masc.), /mij/ (dat. od *Mia*, fem.; taj se primjer može i drugačije interpretirati), /mij/ (osobna zamjenica 1. l. pl.), /mij/ (ekl. dat. od *ja*), /mij/ (imperativ od *miti*) i sl. Zato je prilično razumljivo što hrvatskosrpska jezična

¹⁰ Problem jednosmjernih opozicija obradio sam teoretski na općelingvističkom i hrvatskosrpskom planu u referatu na Simpoziju Trubeckoga 1963. (op. 6).

svijest prilično jasno prihvaća opoziciju između ta dva fonema, iako je fonološka osnovanost te opozicije znatno ispod prosjeka ostalih opozicija između hrvatskosrpskih fonema.

D

Razmotrili smo sve »ugrožene« foneme što pripadaju standardnom hrvatskosrpskom jeziku kao cjelini i time bi analiza fonemskog inventara bila završena za dvije od triju jezičnih realizacija koje sam uzeo u obzir, tj. za ekavsku zonu srpske varijante i za klasični jezik. U hrvatskoj varijanti postoji još jedan fonem, fakultativan doduše, ali kudikamo frekventniji od svoje alternativne varijante, koja u tom slučaju nije fonem, nego sekvenca od triju općehrvatskosrpskih fonema, tj. /ije/. Radi se o fonemu kojemu sam dao provizornu oznaku /yē/ i koji se prema spomenutoj sekvenci nalazi u jednosmjernoj opoziciji.

Suvremeni ijekavski standard dopušta dvije mogućnosti za realizaciju ekavskih primjera kao *têto*, *rêku*, *ûvêk*, u kojima imamo refleksie starohrvatskosrpskoga dugog jata: /tjêlo/, /rjêka/, /ûvjêk/ ili /tijêlo/, /rijêka/, /ûvijêk/. Medusobna je zamjenljivost tih realizacija potpuna, ali možemo s punim pravom smatrati da je u govornoj praksi vrijednost /yē/ znatno češća od /ijē/, što predstavlja sekvencu od tri fonema /i/ + /j/ + /ē/. Očito je da se u tim primjerima radi o refleksima praslavenskoga jata, ali u hrvatskosrpskom standardnom jeziku postoji i ista takva sekvenca /ijē/, potpuno fonetski identična, koja etimološki ne odgovara jatuu, npr. u prezentima kao *lijem*, *pijem*, *mijem*, *brijem*, *rijem* i sl. (tj. /lijēm/ itd.). Zato ti primjeri i u ekavštini glase potpuno jednako. Iako između /nijēmo/ (ek. /nēmo/) i /mijēmo/ (ek. isto) nema nikakve fonetske razlike, ipak je u stvarnom ijekavskom standardu prvi primjer samo fakultativna realizacija od /nŷēmo/, a oblik */mŷēmo/ nije moguć. To znači da u suvremenoj standardnoj hrvatskosrpskoj ijekavštini, u svakom slučaju bar u hrvatskoj varijanti, koegzistiraju dvije vrste sekvenca /ijē/, zamjenljiva s fonemom /yē/ (= ijē₁) i nezamjenljiva s njime (= ijē₂). Razlika je među njima etimološka, dijakrona, a taj kriterij nema strukturalne vrijednosti, ali ne postoji ni supstancijalna, fonetska razlika. Problem je dakle u tome da se odredi karakter fonološke razlike između tih dviju sekvenca, ali prije toga treba riješiti još jedno drugo pitanje.

U klasičnom je jeziku norma bila drugačija. U njoj bi spomenuti primjeri glasili /tijêlo/, /rijêka/, /ûvijêk/. Nije razlika samo u kvantiteti /ē/ vs. /ê/ u fonematskoj sekvenci /ijē/; važnija je činjenica da klasična norma nije dopuštala paralelnu uporabu oblika sa /yē/. I u današnjoj serbokroatistici ima shvaćanja da ni suvremena standardna

ortoepija ne bi smjela biti drugačija od klasične norme. Sâm smatram takva shvaćanja konzervativnima. Problem izjašnjavanja za klasičnu ili modernu normu ostavljam otvorenim za ijekavsku zonu srpske varijante, ali na području hrvatske varijante imam nesumnjivu koegzistenciju /jē/ i /ijē/, kako su to, u fonetskim okvirima, uvjerljivo pokazali Milan Rešetar i Josip Hamm.¹¹ Za dokaz se može navesti ništa manje nego cjelokupna hrvatska poezija posljednjih stotinu godina. U njoj je normalan refleks starohrvatskosrpskog dugog jata redovno jednosložan, dakle /jē/, a, dvosložna vrijednost, dakle sekvenca /ijē/, dolazi samo fakultativno i prilično rijetko, i to kao rješenje metričkih potreba ili kao ekspresivna forma. U suvremenom govorenom vidu standardnog jezika u Hrvatskoj dvosložna je trifonematska sekvenca još rjeđa nego u poeziji, a izuzev rijetke realizacije u stilističkoj sferi, javlja se praktički gotovo samo u pojedinačima kod kojih je u vlastitoj dijalekatskoj bazi čest dvosložni izgovor (usputno mogu reći da i sâm govorim dvosložni refleks češće nego jednosložni, prenoseći svoje dijalekatske navike u standardni jezik, tj. iskorišćujući maksimalno fakultativnu mogućnost koju pruža standard, ali baš zato sam u stanju ustanoviti koliko je moja vlastita govorna praksa osamljena).

Kriterij za razlikovanje dviju vrsti sekvenca /ijē/ nije teško naći na dijakronom planu, i mi smo ga ovdje već iznijeli: /ijē/ može biti zamijenjeno sa /jē/ samo kad je refleks jata, upravo starohrvatskosrpskog dugoga jata, jer je redovni refleks kratkoga jata /jē/. Svaka druga sekvenca /ijē/ predstavlja stabilan fonematski kompleks. Budući da takav etimološki kriterij za razlikovanje dviju vrsti spomenute sekvence nema karaktera pozicione uvjetovanosti, radi se očito o nekakvoj fonološkoj opoziciji, koju možemo postaviti u obliku /ijē₁/ vs. /ijē₂/.

Opozicija /ljēno (liēno)/ vs. /lijēmo/ ili /njēmo (niēmo)/ vs. /liijēmo/ pretpostavlja diftonški fonem /jē/. U standardnom jeziku nema primjera za minimalne parove *ceteris paribus*, ali već sam rekao da je hrvatskosrpska distribucija fonema veoma slobodna izvan dočetne pozicije (C), pa je doktrinarna pedanterija zahtijevati obvezatne minimalne parove — opozicije /n/ vs. /m/ u prvom i /n/ vs. /l/ u drugom primjeru ni u najmanjoj mjeri ne uvjetuju vokalsku strukturu navedenih primjera. Budući da je dakle u hrvatskosrpskom standardnom jeziku repartacija vokalskih fonema slobodna i nezavisna od konsonantskog susjedstva, čista je slučajnost što ne postoji pridjev **ljēm* (*liēm*) prema postojećima *ljēn* (*liēn*) i *njēm* (*niēm*), odnosno glagol *niti* prema postojećem vezniku *niti/niti*, prema postojećoj imenici *niti* (pl.) i prema postojećim glagolima *liti*, *piti*, *viti*, *riti*, *miti* i sl.

¹¹ Rešetar, *Rad HAZU* 273 (1941), Hamm, *Jezik* 1 (1952—53).

Uostalom, i potpuno korektan minimalni par može se naći u nekim novoštokavskim ijekavskim dijalektima koji inače imaju strukturu identičnu s nekadašnjom dijalekatskom osnovicom standardnog jezika. U njima je /d^hěte (d^hiěte)/ (voc.) u opoziciji vs. /d^hiěte/ (praes. od *dijevati*, stand. praes. *dijevate*, tj. /d^hěvāte (d^hiěvāte)/.¹²

Već sam spomenuo da se ovdje radi o jednosmjernoj opoziciji pa fonem /^hě/ nije stabilan, ne mora se izgovarati, jer se umjesto njega u standardnom jeziku uvijek može realizirati sekvenca već postojećih fonema /i/ + /j/ + /ě/, ali činjenica je da se to obično ne čini. Grafička bi predodžba bila dakle /^hě (i^hě₁)/ — /i^hě₂/. Ali jednosmjernost, tj. fakultativnost te opozicije nije jedini momenat koji dovodi u pitanje fonematsku vrijednost /^hě/. Imamo ih još dva:

1. U primjerima kao *liěmo* imamo morfematsku granicu, doduše siabu, u sredini sekvence: /li-^hěmo/. Možda prisutnost te granice u svijesti govornih lica sprečava eventualnu realizaciju trifonematske dvosložne sekvence kao diftonga? Takva bi realizacija likvidirala /^hě/ kao fonem jer bi fakultativnost vrijedila u oba smjera, pa više ne bi bilo čak ni jednosmjerne opozicije. U tom bismo slučaju imali pravilo: svaka se sekvenca /i^hě/ može fakultativno realizirati kao diftong /^hě/, osim u slučaju da morfematska granica siječe sekvencu. To znači da bi diftong ^hě bio neka vrst kolektivnog alofona za sekvencu /i^hě/. Dijakroni kriterij etimološkog jata ne bi više mogao biti historijskom podlogom suvremenom fonološkom kriteriju u jezičnoj svijesti.

2. Diftong ^hě mogao bi se možda interpretirati kao bifonematska sekvenca, fonetski identična s /i^hě/. U tom bismo slučaju imali teoretski veoma interesantnu jednosmjernu fonološku opoziciju dviju fonematskih sekvenci, jedne trifonematske dvosložne i jedne bifonematske jednosložne, dakle /i^hě/ — /i^hě/, s time da, jasno, ostaje dvosmjerna opozicija /i^hě/ ~ /i^hě₂/. To je bila nekakva grupna alofonija, fakultativna i neuvjetovana poziciono, ali ona ipak, u odnosu na ekavski standard, ne bi mijenjala inventara fonemā.

Nijedna od tih dviju interpretacija ne bi se mogla primiti u suvremenom standardnom jeziku:

1. Opozicija /^hě (i^hě₁)/ — /i^hě/ u modernom jeziku nije više ograničena na primjere u kojima kroz /i^hě₂/ prolazi morfematska granica, kao što su spomenuti prezenti, ili primjeri kao /pi-^hěne/ (vs. /st^hěne/), ili komparativi kao /stārij-ěga/ i sl. U rječnik nadgradnje ušle su riječi kao /hig^hiěna/, /hijěna/, voc. /hijěno/, /dijěta/, ili manje svakodnevnne kao /si^hiěna/, /pi^hiěsa/ itd. Tu je neprihvatljiv eventualni izgovor */hig^hěna/, i sl., osim možda kao rijetka *allegro*-forma, i to

¹² Dijalektološki materijal, razumije se, u pitanjima standardnog jezika nema i ne može imati vrijednost argumenta. Ovdje se iznosi samo kao ilustracija zbog tipološke identičnosti sa standardnim sustavom.

samo za neke od tih riječi, ali ortoepija ga ne bi mogla sankcionirati. Osim toga, pojavili su se i prozodijski oblici kakvi nikada ne dolaze kod /ijē₁/: /dijēt₁nī/, /hiļēnski/, /biļēnīj/ i sl. Oni doduše ne učvršćuju direktno opoziciju, ali povećavaju stabilnost sekvence /ijē₂/ zbog veće frekventnosti.

2. Zaista ima ijekavskih dijalekata u kojima je normalan refleks starohrvatskosrpskog dugog jata sekvenca /iē/, u nekima od njih postoji i spomenuta polifonematska jednosmjerna opozicija /iē/—/ijē/, dakle bez promjene u inventaru, ali standardni jezik ne pripada takvu strukturnom tipu, a postoje, uostalom, i ijekavski dijalekti u kojima je struktura u tom pogledu identična sa strukturom standardnog jezika. U njemu su /iē/ i /yē/ u opoziciji, i to normalnoj, dvosmjernoj. Tzv. sekundarno dugi jat ne može u standardnom jeziku biti ni fakultativno realiziran kao /ijē/: /mjērā/, /vjērā/, /mēdvjēdā/, /vidjēvši/, /diēdo/, /diēšo/, /ponēdijē|ka/ i sl.; ti primjeri ne podnose realizaciju tipa */mījērā/, */mēdvjēdā/, */dijēdo/, */ponēdijē|ka/. itd. Razliku između fonema /yē/ i sekvence /iē/ lijepo ilustrira činjenica da jedan dio dijalekata sa strukturom kakva je u standardnom jeziku poznaje prijelaz svih sekvenci /di/, /li/ u foneme /ʒ/, /č/. Tamo je dakle i /ʒēdo/, /poneʒē|ka/ i sl., jer se radi o sekvenci /iē/, a fonem /yē/ nije tom pojavom zahvaćen, nema dakle primjera kao */ʒēte/, */ʒēlim/ umjesto /d_yēte/, /d_yēlim/.

To znači da je za razlikovanje fonema /yē/ od sekvence /iē/ relevantan u standardnom jeziku karakter opozicije prema sekvenci /ijē/: /iē/ ~ /ijē/, ali /yē/—/ijē/.

Na koncu još nekoliko napomena:

a) Diftong /yē/ mogao bi se interpretirati ne samo kao fonem nego i kao sekvenca fonema /y/ + /ē/. U tom bi slučaju maloprijajšnju formulu trebalo predstaviti u obliku /j/ ~ /ij/, ali /y/—/ij/. Ipak mislim da je bolja interpretacija s fonematskim diftongom, iako je to jedini fonem diftonškoga karaktera u cijelom inventaru, pa je sigurno da je i ta činjenica mnogo utjecala na nestabilnost njegovaj mješta. Razlog za interpretaciju koja je izabrana jest u činjenici da bi fonem /y/ mogao dolaziti samo uz /e/, konkretno samo uz /ē/, a to bi bilo u punoj suprotnosti s hrvatskosrpskom vokalskom strukturom, u kojoj je distribucija neslogotvornih fonema uz pojedine vokale gotovo potpuno slobodna.¹³

b) Sekvenca /ijē/ veoma je stabilna. Ona dolazi u primjerima kao /ijēdan/, /nīje/ i sl., i stoji u punoj opoziciji i prema /iē/ i prema /yē/ i prema /iē/, a razumije se i prema /iē/, o kojem i nismo imali

¹³ Ta činjenica predstavlja jednu bitnu razliku između hrvatskosrpskog (i slovenskog) jezika i svih ostalih slavenskih jezika, v. radove u op. 8 i 9.

potrebe govoriti. Ta je sekvenca prilično česta u tuđicama, u kojima se nalazi s raznim prozodijskim mogućnostima: /pijētēt/, /oriĕntācija/, /ōriĕntālan/, /niĕt/ (i /niĕt/), /kiĕvski/ i sl.

c) Na koncu riječi /ijĕ/ dolazi i kao refleks dugoga jata: /dviĕ/, /priĕ/ (sinkrono prema ek. *prĕ*, a dijakrono je to refleks od *prĕje*). Ali ta činjenica, razumije se, ima samo etimološku vrijednost, jer bez obzira na podrijetlo i na odnos prema ekavskim refleksima u svijesti je prisutna puna opozicija prema fonemu /yĕ/, kao što je bilo u svim gornjim primjerima za /ijĕ/ koje nema etimološke veze s jatom. Prema tome, realizacija tipa */dvÿĕ/ uopće ne dolazi u obzir, gotovo ni kao *licentia poetica* iz metričkih razloga.

d) Iznescena situacija poznaje neke oscilacije u pojedinostima. U prezentu od *smjeti* alternira konac riječi sa sredinom (smijem : smijemo). Zato postoji dubleta s /ijĕ/, i to kao češća: /smiĕ/ kao /dviĕ/, pa onda i /smiĕm, smiĕmo/. To je najčešća realizacija. S druge strane djeluje analogija s prezentima kao /piĕm/, /smiĕm se/ (ek. *smĕjem se*), koja uvjetuje rjeđu dubletu /smiĕm/, gdje imamo /ijĕ₂/, iako je ek. /smĕm/, tj. ne postoji mogućnost realizacije */smÿĕm/.

e) U sekvenci /ijĕ₂/ nema na koncu riječi tendencije k prijelazu u /ijĕ/: gen. /stāriĕ Māriĕ/ itd.

f) Sekvenca /ijĕ/ jedini je refleks starohrvatskosrpskog dugog jata u klasičnom jeziku — izuzmemo li, naravno, primjere pojedinačnih ijekavskih ekavizama i poziciju *Crĕ*, *-Crĕ* (v. pod g) i ikavizme kao *dio* < *dijel*. U suvremenoj hrvatskoj varijanti ta je sekvenca ograničena isključivo na slučajeve pod c i d — dovoljno je usporediti fakultativnu realizaciju /vriĕdna/, (normalno: /vrÿĕdna/) s oblikom /niĕdna/, u kojem se ne radi o refleksu jata, pa da odmah bude jasno kako klasična vrijednost /vriĕdna/ nema nikakve šanse u suvremenom standardu.

g) Ekavskom /ĕ/ < ě odgovaraju prema svemu iznesenom 4 mogućnosti u suvremenom ijekavskom standardu:

1. /yĕ/ s fakultativnim izgovorom sekvence /i/ + /i/ + /ĕ/: *tĕlo* prema /tÿĕlo/ (/tiĕlo/). Realizaciju s diftonškim fonemom možemo smatrati normalnom dubletom, a sa sekvencom je rjeđa, stilistička dubleta. Taj je refleks sa dvjema mogućnostima redovan refleks starohrvatskosrpskog dugog jata.

2. /ĭ + ĕ/: *mĕrā* prema /miĕrā/ (kod sekundarno dugog jata).

3. /i + ĭ + ĕ/: *dvĕ* prema /dviĕ/ (samo dočeto i samo s veoma ograničenom broju primjera).

4. /i + ĭ + ĕ/ (= /ijĕ₂/): *smĕm* prema /smiĕm/ (rjeđa dubleta uz češće /smiĕm/; to je ujedno i jedini takav slučaj). Sa sinkronog je stanovišta, razumije se, sasvim irelevantno što *smijem* ne odgovara ek. *smem* (u ek. imamo stezanje *ĕje*, u ijek, prijelaz *ĕ* > i ispred j).

Peta je mogućnost /ě/ iza /r/, npr. /prěvod/, ali u hrvatskoj varijanti suvremenog hrvatskosrpskog standardnog jezika tu se u praksi obično čuva ijekavski refleks: /prÿevod/, rjeđe /priëevod/. U ijekavskoj zoni srpske varijante češći je, ako ne i isključiv, oblik /prěvod/.

E

Prozodijska razlikovna obilježja povećavaju znatno broj fonema u hrvatskosrpskom standardnom jeziku. Tih obilježja imamo samo dva, uzlaznu intonaciju i dužinu, a naglasak («stress») nije u hrvatskosrpskom standardnom jeziku distinktivan, bar ne u klasičnome; u suvremenim varijantama mogli bismo ga smatrati fakultativno distinktivnim, s obzirom na tretman proklitika, osobito u srpskoj varijanti, i osobito u stilističkoj sferi, ali ne bi se radilo o pravoj distinktivnosti nego o tzv. opcionalnosti, a raspravljanje toga problema samo bi suviše kompliciralo ovaj prikaz. Možemo dakle uzeti da je naglasak automatski vezan uz uzlaznu intonaciju (\check{V} ili \hat{V}),¹⁴ a u njezinoj odsutnosti naglasak pada na prvi slog izgovorne cjeline (u klasičnom jeziku) odnosno ili izgovorne cjeline ili riječi (u suvremenim varijantama). Prema tome se nenaglašeni vokali (V , \check{V}) nalaze u komplementarnoj distribuciji s naglašenima koji nose silaznu intonaciju (\check{V} , \hat{V}). Zato imamo za svaki vokal samo 4 fonema: / \check{V} /, / \hat{V} /, / V / (= \check{V} + \hat{V}) i / \bar{V} / (= \check{V} + \hat{V}). Kao diftong, / $\check{y}\acute{e}$ / predstavlja, naravno, samo / \check{V} / i / \hat{V} /, ali njegova dužina nije distinktivna.

Identifikacija slogotvornih fonema prema prozodijskim distinktivnim obilježjima:

	ř	ř	r	l	l	l	ú	ú	ú	u	yě	yě	é	é	e	ó	ó	o	á	á	a
1. UZLAZNA INTONACIJA	+	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-	-	+	-	-
2. DUŽINA	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-

To je ukupno 26 slogotvornih fonema za hrvatsku varijantu, odnosno 24 za ekavsku zonu srpske varijante i za klasični jezik.

¹⁴ Dosljednije bi bilo pisati za uzlaznu intonaciju samo akuti, tj. analitički (umjesto \check{V} i \hat{V} pisati \check{V} i \acute{V}).

F

Inventar fonemâ suvremenog hrvatskosrpskog standardnog jezika sadrži prema dvjema dosad prikazanim matricama trideset i jedan odnosno trideset i dva fonema uzmu li se u obzir samo inherentna distinktivna obilježja, a 49 odnosno 51 uzmu li se i distinktivna prozodijska. Od tih su fonema 25 u oba slučaja neslogotvorni, a broj slogotvornih varira od 6 odnosno 7 u prvom do 24 odnosno 26 fonema u drugom slučaju.

Što se tiče distinktivnih obilježja upotrebljavanih za identifikaciju fonema, ona su primijenjena u skladu sa strogom paradigmatičnosti i akustičnosti, tj. potpuno je uklonjeno sve što je sintagmatično (zato nije npr. primijenjena konsonantnost — već je sâm njezin naziv sintagmatičan: *con-sonans!*) i sve što je artikulatorno, a ne akustično (zato je konsonantnost zamijenjena šumošću, »obstruentness«). Osim toga, strogo je poštovano načelo da se nijedan fonem ne može identificirati prema redundantnoj prisutnosti kakva inherentnog obilježja kod kakva drugog fonema (zato specifičan tretman nazalâ i sl. i zato je ujedno matrica puna predznakâ iako je zapravo ekstremno ekonomična).¹⁵

To su sve napomene općenita karaktera. Što se tiče serbokroatišćke strane pitanja, potrebno je prije svega razmotriti primjenu obilježja napetost vs. nenapetost. To obilježje, koje kod hrvatskosrpskih opstruentata redundantno prati svaku opoziciju po zvučnosti (izuzev /v/ vs. /f/) tako da su svi bezvučni osim /f/ napeti, primijenjeno je ovdje na sasvim korektan način. U dva slučaja ono na sintagmatskoj osi popratno regulira i tzv. slogotvornost.

Za razliku od većine slavenskih jezika, obilježju dijezne tonalnosti (artikulatorno: palatalnost) nema u hrvatskosrpskom jeziku mjesta. Naši fonemi /č/, /ž/, /j/ i /n/ imaju sasvim drugačije mjesto u sistemu nego odgovarajući palatali nekih drugih slavenskih jezika. I u fonetskom je smislu razlika znatna: ta četiri hrvatskosrpska fonema sličnija su mediteranskim nego slavenskim modelima. Dijeznost bi mogla biti iskorištena samo za opoziciju /ǰē/ vs. /e/ (upravo /ē/), ali to nije potrebno kada je ekonomičnija i harmoničnija sa sustavom primjena obilježja napetosti.

Važna je činjenica da je napetost kao distinktivno obilježje primijenjena ovdje samo na foneme koji su bili na početku definirani kao »ugroženi«, odnosno na tri od njih i ni na jedan od »neugroženih«. U onim hrvatskosrpskim sustavima u kojima nema fonema /ǰē/ napetost je iskorištena za identifikaciju čak samo dvaju »ugroženih«

¹⁵ Načela stroge i dosljedne binarnosti, paradigmatičnosti i akustičnosti izložio sam u radu iz op. 1 i u prilogu za Bečki fonološki kongres 1966. (op. 6).

fonema, a to ima dvojake reperkusije. U prvom redu, već ionako slaba zaposlenost tamo je još više smanjena, pa se posljedice mogu vidjeti i u nekim podrobnostima u ortografskoj povijesti srpske varijante, u prvom redu u nešto slabijoj svijesti o opoziciji /j/ vs. /i/ u loku te povijesti. Može se reći da je u hrvatskoj varijanti ujedno lakše provedena integracija novih distribucionih navika, koje su prodrle preko sfere nadgradnje. Zanimljiv je, na primjer, detalj da su ruska imena s palatalima /t'/ i /d'/ u Beogradu bivala adaptirana najčešće zamjenom sa /č/ i /š/, a u Zagrebu su palatali obično bivali supstituirani sekvenčama /tj/, /dj/. Ta podrobnost ima stanovitu strukturalnu važnost za distribuciju, npr. u dativu sasvim aklimatiziranog ruskog imena *Katja* odnosno *Kača*: /kätji/ vs. /kāči/. S druge strane, struktura hrvatsko-srpskog standardnog jezika ipak je nesumnjivo jedinstvena, pa je u njezinu okviru jedinstven i njegov fonološki sustav — razlika u jednom detalju fonemskog inventara, i to u odnosu na jedan fakultativan, labilan fonem, zaista ne može ugrožavati toga jedinstva. U uvjetima intenzivne interferencije između hrvatsko-srpskih varijanata, izgrađenih na temelju zajedničke supstancije i strukture, slabija funkcionalna moć jednoga distinktivnog obilježja u jednoj varijanti mora djelovati i na drugu varijantu. Time se može, uz druge čimbenike, objašnjavati i sporadična tendencija da se /v̄e/ izjednači sa sekvencom /jē/.

U načelu je moguće da se distinktivno obilježje napetosti iskoristi na još jedan drugi način i da se iz inventara isključi /r/ te da se [r] interpretira kao realizacija sekvence /er/. Broj fonema time se ne bi mijenjao (umjesto /r/ imali bismo /ɔ/), a marginalne pojave kao izgovor *sə-fə-rə-jə* (umjesto *es-ef-er-jot* ili sl.), tvorbe tipa *b̄sko-vac* (navijač kluba BSK) i dr. dobile bi određen status. Suponirani fonem /ɔ/ morao bi se svakako interpretirati kao nenapet, ali određivanje njegova mjesta u vokalskom sustavu (a s time i njegova napetog partnera) ne bi bilo nimalo lako — taj je problem izvanredno težak i u makedonskom i bugarskom jeziku, samo što se u njima ne može mimoći. Zato bih za sada ostao pri prvobitnoj verziji. Ona ima i tu dobru stranu što ilustrira na koji način /r/ fonološki nije vokal, a /j/ jest, koliko god te tvrdnje bile daleke tradicionalnom mišljenju.

Drugo je nedovoljno zaposleno inherentno distinktivno obilježje stridentnost. Ona funkcionira samo kod afrikata i zapravo bismo se morali čuditi da je to obilježje i toliko stabilno kad se upotrebljava samo kod malog broja »ugroženih« fonema. To je pitanje od znatnog ne samo serbokroatičkog nego i slavističkog interesa. Čini se da redundantna stridentnost svih frikativa (u odnosu prema nestridentnosti, »blagosti« svih okluziva) igra kod slavenskih akutskih opstruenata maksimalnu ulogu koju jedno redundantno obilježje uopće mo-

že igrati. Možda je čak moguća i interpretacija akutskih opstruenata s promijenjenim ulogama redundantnih i relevantnih inherentnih obilježja:

	t	d	c	s	z	ć	č	č	ž	š	ž
KOMPAKTNI	—	—	—	—	—	+	+	+	+	+	+
STRIDENTNI	—	—	+	+	+	—	—	+	+	+	+
KONTINUIRANI				—	+			—	—	+	+
ZVUČNI	—	+		—	+	—	+	—	+	—	+
	II					IV					

Razumljivo je da takav pokušaj krije u sebi znatne probleme u koje se ovdje nećemo upuštati, ali očito je također da ima stanovitu podlogu — uostalom, ništa ne postulira tvrduju da su svaka redundantnija i svaka relevantnost uvijek i kvantitativno i kvalitativno jednake veličine!

G

Distribucija hrvatskosrpskih fonema ne može se za sada odrediti ni precizno ni potpuno, osim u glavnim crtama.¹⁶ Kao i svagdje, baš su u distribuciji najveće razlike između pojedinih sfera standardnog jezika. Najslobodnija je, naravno, u sferi nadgradnje — tu su se granice najviše proširile u posljednje doba, osobito pod utjecajem većeg priljeva anglizama. Prilično su promijenjena pravila dočetka — u originalnoj komunikacionoj strukturi bile su od konsonantskih sekvenci moguće samo *-st*, *-zd*, *-št*, *-žd*, što još uvijek ima znatnu morfološku vrijednost. Pravila dočetka i sredine riječi (ili izgovorne cjeline) sadržavala su relativno malo ograničenja za dodir neslogotvornih fonema, ali prilično mnogo za njihovu akumulaciju. Treba imati u vidu da je hrvatskosrpski jedan od izrazito «vokalskih» jezika.

Najviše ograničenja u kontaktima pokazuju fonemi koji su redundantno dijezni, tj. /ć/, /č/, /č/, /ž/ i /š/ izbjegavaju međusobne dodire i dodire s /r/ ili /r/, bilo kao prvi ili kao drugi članovi sekvenci, kako u kojoj kombinaciji. Najveću pak slobodu distribucije pokazuju slogotvorni fonemi, izuzev dva od triju napetih, tj. /r/ i /r̥/, koji, uz neka druga ograničenja (osobito kod /r/), ne mogu doći iza spomenutih redundantno dijezних fonema.

¹⁶ U granicama podataka što stoje na raspolaganju najpotpunije i najadekvatnije izložio je distribuciju hrvatskosrpskih fonema P. Ivć u ocjeni »Milan Surdučki, The Distribution of Serbo-Croatian Consonants«, Зборник за филологију и лингвистику, 10 (1967), str. 227—236, ali na žalost nije uzet u obzir nivo distinktivnih obilježja. U tom je radu iznesena i sva dosadašnja skromna literatura.

Posebno je komplicirano pitanje sekvenci dvaju identičnih fonema — bez posebnih istraživanja nije moguće odgovoriti jesu li takve sekvence neslogotvornih fonema ograničene samo na kategorije kao /nājjāčī/ ili /nājjāčī/ i /nūzzārada/ ili /nūzzārada/ i na pojave *sandhija* kao /kāp pō kāp/. Sfera nadgradnje pritišće sve većim brojem primjera kao /pōddijālek(a)t/, ali ni u komunikacionoj sferi nije jasna situacija; velika je npr. amplituda mogućih realizacija za primjere kao što je ortografsko *otčepiti*: /oče-, otče-, očče-, otče-, očče-/. Ortopseka norma nije tu uspjela uhvatiti korak sa stvarnosti standarda.

Ograničenja u distribuciji fonema identificiranih s pomoću prozodijskih distinktivnih obilježja poznata su i proučena, ali i na tom polju razvoj donosi nova kolebanja.

Dalibor Brozović: ON THE PHONOLOGICAL SYSTEM OF MODERN
STANDARD SERBO-CROATIAN

Summary

The investigations conducted so far of the phonological structure of Standard Serbo-Croatian facilitate now a rounded synthesis. The tasks can be grouped as follows: the determination of the language type under consideration (A), the establishment of the inventory of phonemes (B), the statement of reasons for or against the inclusion of individual doubtful cases (C), the discussion of problems relevant to one of the possible language types only (D), the establishment of the prosodic structure (E), the discussion of the DF's that are engaged (F), the analysis of the distributional properties (G).

As in any idiom, so in Serbo-Croatian it is necessary to distinguish the particular spheres of usage (communicative, stylistic, civilizational — bearing in mind that the first is also the most representative), but the existence of national variants and their interference impose some specific problems as well. Out of the possible types, three are taken into consideration: the Croatian variant, the Ekavian area of the Serbian variant, and the so-called Classical Serbo-Croatian; any other possible (sub-)type is only a combination of these elements.

The inventory consists of two parts: on the one hand are the stable, doubtless, functionally very well loaded phonemes; on the other are those phonemes whose phonematic status can be endangered by the subjective treatment of individual authors or by the objective facts (weak load of the oppositions in

general, or in a particular type or sphere, unidirectional character of the oppositions). Besides, the Serbo-Croatian phonemes differ in the scope of phonetic realizations.

A detailed analysis shows that Serbo-Croatian affricates and the so-called *mouillées* cannot be treated as phoneme sequences, with the exception of the affricate [ʒ]. There is no doubt about the phonematic status of /ʒ/ and /r/ (although the opposition is unidirectional only) and /j/ and /i/ - earlier investigations have failed to account for all facts.

Modern Ijekavian Standard (in any case in the Croatian variant) has, as distinct from the classical language, a separate phoneme (a diphthong) as the result of the Old Serbo-Croatian long »jat«. This phoneme enters a unidirectional opposition with the triphonemic sequence /iã/.

Like the inherent features, so the prosodic features of length and rising tone are distinctive, thus increasing the number of phonemes from 31 (32) to 49 (51).

The identification of phonemes according to DF's is correct provided the syntagmatic and paradigmatic axes are rigidly kept separate and if the priority of acoustic definitions is respected (because of both reasons, consonantality is replaced with obstruentness). The so-called syllabicity cannot figure on the phonematic level. As a difference from earlier interpretations, the Serbo-Croatian phonemes engage the DF of tenseness.

The distribution of phonemes is notably free, while the limitations imposed upon some phonemes are linked with the DF's that determine them.